

ВАДИМ АДАДУРОВ

**«ВПИСУВАННЯ»
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ
В ЄВРОПЕЙСЬКИЙ КОНТЕКСТ
І ЙОГО МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ**

ТЕКСТ ПРОМОВИ,
ВИГОЛОШЕНОЇ 22 СІЧНЯ 2013 РОКУ
НА ВИПУСКНИХ УРОЧИСТОСТЯХ
СТУДЕНТІВ-МАГІСТРІВ
ІСТОРИЧНОЇ ПРОГРАМИ
ГУМАНІТАРНОГО ФАКУЛЬТЕТУ УКУ

Видавництво
Українського
католицького
університету

Львів 2013

УДК 930.85:316.722(477:4)
ББК 71.05(4Укр+4)
А 28

Вадим Ададуrow. «Вписування» української історії в європейський контекст і його методологічні засади. Текст промови, виголошеної 22 січня 2013 р. на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми Гуманітарного факультету УКУ. Львів: Видавництво УКУ, 2013. 48 с. ISBN 978-966-8197-99-4

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Гуманітарного факультету УКУ
(протокол № 1 від 12 березня 2013 р.)*

Vadym Adadurov. "Inscribing" of Ukrainian History into the European Context: Methodological Approaches. An essay, delivered on January 22, 2013, at the graduation ceremony of the M. A. History program of the UCU Department of Humanities. Lviv: Ukrainian Catholic University Press, 2013. 48 p. ISBN 978-966-8197-99-4

The essay presents the fundamental aspects of the author's concept of how Ukrainian history can be "inscribed" into the European context. From a theoretical point of view, this concept aims to overcome the linearity and narrowness of ethnocultural and state-oriented meta-narratives. The author, in contrast, argues for a horizontal model that stresses common rather than distinctive civilizational features. This textual model is based on a multi-level comparative analysis of processes and phenomena within the pan-European historical landscape as well as on the identification of networks of cultural, conceptual and economic exchanges and interactions. It focuses on explicating the Ukrainian specifics of such pan-European phenomena as Reformation, Barocco, Enlightenment, Romanticism, Nationalism etc. The "inscribing" approach stresses an organic complementarity of documentary evidence that emerged within different ethnic and political traditions. It seeks to determine the hierarchy of identities of historical actors, to research in the Ukrainian history its great boundaries of discontinuity, and to trace the processes of Ukraine's inculturation into wider communities of the European scale.

*На обкладинці використано
фрагменти гравюри Альбрехта Дюрера «Несення хреста» (1498 р.)*

© Український католицький університет, 2013
© Вадим Ададуrow, текст, 2013
ISBN 978-966-8197-99-4
Усі права застережено

Термінологія цього тексту потребує вступного роз'яснення. Поняття «історія» вживається в ньому не в сенсі «історіографія», хоч осучаснення способів конструювання знань про минуле є чи не найважливішою передумовою й невід'ємною складовою частиною інтелектуальної, і навіть ментальної та морально-етичної, європеїзації вітчизняної історії. Нинішню українську історіографію часто й небезпідставно критикують за її провінційний або «хуторянський» характер, який проявляється в архаїчності дослідницької методології, зосередженні здебільшого на українській, до того ж, головним чином, етнокультурній і державотворчій тематиці, а в контексті всесвітньої історії – на різноманітних аспектах т. зв. «українського питання», концепт якого еклектично застосовують навіть до того часового відрізка, що передував появі української ідеї та національного руху. Не секрет, що такий стан речей нерідко обґрунтовується міркуванням: «Надто довго українці не мали власної держави, а тому не знали справжньої історії свого народу: тож зробімо спочатку те, що у країнах Заходу зробили 100-150 років тому, а вже згодом, як дасть Бог, внесемо свою лепту у вивчення світової історії». Дев'ять років тому мені видавалося доречним представити сучасну історіографічну ситуацію в Україні у метафоричному образі птаха, який має міцне крило з назвою «Історія України» і німічний обрубок, що називається «Всесвітня історія»¹. Знаючи про відносно давню традицію

¹ Дідула П. Українські сторінки в «Історії Франції»: Інтерв'ю з Вадимом Ададуровим // Дзеркало тижня. – Київ, 2004, 10 січня. – № 1 (476).

звернення українських істориків до всесвітнього контексту (представлену працями таких класиків, як Іван Луцицький, Михайло Грушевський, Іван Крип'якевич, Іван Франко, Агатангел Кримський), я оптимістично сподівався, що вивчення зарубіжної історії з часом урівноважить українознавчі студії й у національній історіографії створиться баланс між вивченням «свого» і «чужого», подібний до того, що існує у Польщі, Росії, Німеччині чи Франції.

Попри появу останнім часом низки історіографічних оглядів, автори яких, оперуючи здебільшого не якісними, а кількісними показниками, оптимістично звітують про імпульси життя у недорозвинутому «крилі» української історіографії², мушу нині констатувати, що мої надії на зміни фундаментального характеру в царині дослідження всесвітньої історії мали романтичний характер, спричинений сформованими під час навчання у Франції ілюзіями щодо відносно швидкого приєднання України до євроатлантичних структур. Відтоді Дніпром у Чорне море сплило щонайменше трильйон кубометрів води, на карті Європи встигли з'явитися і (в окремих випадках) зникнути нові держави, отримало паспорти громадян України покоління, народжене не в СРСР, однак інтеграція в Європу практично не просунулася на політичному й економічному рівнях, втілюючись натомість у екзистенційних досвідах значної частини українців, які воліли вирушати в різні країни Євросоюзу з власної ініціативи. Так само інтегрується у європейську історичну науку й певний відсоток вітчизняних істориків. Подібно до того, як кошти заробітчан з Європи покращують економічний стан їхніх родин, об'єкти, підходи й методи досліджень

² Див.: Віднянський С. Стан, проблеми та перспективи досліджень із всесвітньої історії в Україні // Український історичний журнал (далі – УІЖ). – Київ, 2010. – № 5. – С. 166-179; Кудряченко А. І. Дослідження з проблематики всесвітньої історії в Україні // УІЖ. – Київ, 2011. – № 1. – С. 180-195; Калакура Я. С. Зарубіжний світ як предмет дослідження новітньої української історіографії // УІЖ. – Київ, 2012. – № 5. – С. 120-134.

ідейно європейзованих істориків дещо осучаснюють українське історичне середовище, хоча й у відносно мізерній пропорції (цю тенденцію добре ілюструє тематика й обґрунтування кваліфікаційних наукових досліджень, які оприлюднюються в авторефератах: менше відсотка з-поміж них вказують на певні теоретико-методологічні інновації в суголосному підходах сучасних європейських істориків дусі, якщо не реалізовані в більшості випадків на практиці, то принаймні задекларовані³). Отож я навряд чи помилюсь, якщо скажу, що ступінь входження вітчизняної історичної науки у європейські контексти прямо пропорційний до ступеня загальної інтегрованості України у Євросоюз. Про Україну в Європі знають мало, про її історичну науку там чули ще менше: тож згадки про сучасних українських істориків «світової слави» викликають іронічну посмішку й потребують доконечної поправки – про існування таких вчених знають переважно ті зарубіжні фахівці й видавці, які цікавляться Україною. Через маргінальну економічну ситуацію і розмиту цивілізаційну роль України в сучасному світі коло зацікавлених українською історією осіб є не надто широким, тож очевидно, що неможливо домогтися наукового визнання у рамках європейського історіографічного простору, зосереджуючись на суто українознавчій тематиці. Загальноєвропейським визнанням сьогодні не може похизуватися жоден вітчизняний історик (не беремо тут до уваги вчених з діаспорних середовищ, окремі праці яких відіграли важливу і ще не вповні оцінену роль сполучної ланки між вітчизняною і зарубіжними історіографічними ситуаціями, а також дослідників-емігрантів, котрі належать уже не до української, а до американської, канадійської, французької та інших історіографій): у нас ще немає власних

³ Висловлюю щире подяку студентам магістерської програми УКУ Ірині Янів та Уляні Ясіновській за допомогу в статистичному аналізі головних історіографічних тенденцій у сучасній Україні на основі огляду авторефератів дисертацій на здобуття вченого ступеня кандидата і доктора історичних наук за період від 2009 р. до 2012 р.

Блоків і Броделів, спроможних не лише змінювати парадигми історичного мислення в рідній країні, але й пропонувати запотребувані й відчитувані на універсальному рівні оригінальні трактування явищ загальноцивілізаційного характеру. У більшості випадків європеїзовані вчені орієнтуються на доволі специфічні інтереси й смаки вітчизняних (почасти також польських) споживачів історичного знання, і саме в цьому, на мій погляд, полягає головна суперечність їхньої ситуації. Позиціонуючи себе як унікальних носіїв сакральних, тобто недоступних «посполитому» загалу істин, вони намагаються відігравати роль менторів, доволі вирашну з погляду самореклами, але непродуктивну для зміни сучасної історіографічної ситуації. Щедро сіючи заклики адаптовувати постмодерні підходи до реалій нашого зовсім не постіндустріального буття, вони все-таки (хочуть цього чи ні) мусять рахуватися з тим, що ідейне насіння, таке плідне на багатшаровому соціокультурному перегної сучасного Заходу, дає мізерний врожай на історіографічному ґрунті, виснаженому домінуванням етнокультурної та державницької традиції і засміченому бур'янами марксистських категорій мислення.

Як показує досвід суспільних процесів, подібне завжди тягнеться до подібного, а протилежності переважно відштовхуються. Попри своє амбітне бажання, ідейно європеїзовані (як варіант – американізовані) вчені протягом найближчого часу навряд чи стануть загальноновизнаними пророками нових вірувань у вітчизняному історичному середовищі. Насамперед тому, що, на відміну від їхнього особистого, більш-менш успішного прикладу інкультурації у західні інтелектуальні процеси, величезна більшість українських істориків далі відокремлена від Європи бар'єрами фінансового, мовного й інституційного, але насамперед світоглядного характеру. Ця історіографічна ситуація змушує мене переглянути також тезу про міцне крило вітчизняної історіографії, яким лише на перший погляд здаєть-

ся вивчення історії України. Підставою для такого міркування стає не тільки неподолана за двадцять років незалежності інерція процесів історичного мислення, що його, як і в компартійні часи, велика частина істориків усе ще (попри діаметральну зміну пріоритетів) ототожнює з оборонно-пропагандистською функцією, а й постколоніальна самозацикленість українського національного дискурсу на всіх його рівнях: політичному, економічному, ідейному, ментальному⁴.

Не може погодитися з Леонідом Зашкільняком стосовно того, що після 1991 р.

нова джерельна база [...] дозволила досить легко і швидко готувати та захищати кандидатські і докторські дисертації за рахунок закриття т. зв. «білих» і «чорних» плям минулого без особливих зусиль щодо їхнього осмислення – у центрі уваги опинилася українська етнічна спільнота, через еволюцію якої розглядалися всі суспільні явища. Такі дисертації масово захищалися і захищаються досі без особливих зусиль за виробленим у старі «знайомі» часи шаблоном: їх назви, як правило, говорять самі за себе, оскільки починаються зі слів «боротьба за», «національний рух в», «вклад українців в» і т. д. Як правило, в таких дисертаціях є «логічна» мета, що стає дороговказом – показати боротьбу українців за незалежність, за культуру, проти національного гноблення, проти тоталітарних режимів і т. п.⁵

⁴ Йдеться про співіснування різних версій постколоніального самоусвідомлення. З-поміж них чи не найбільший вплив на формування історичних знань має т. зв. «африканська» версія: коли, попри (чи з огляду на) доволі ефемерний характер політичної й економічної незалежності від колишньої (-их) митрополії (-ій), націоналістичні кола зацікавлені в завищенні історичної ролі автохтонного етнокультурного досвіду й негативній оцінці культурної спадщини колоніального періоду. Щодо України йдеться про загалом негативну оцінку періодів перебування в складі не лише Росії та СРСР, але й Польщі, Чехословаччини, Румунії, Угорщини, Оттоманської Порти, монархії Габсбургів і Речі Посполитої.

⁵ Зашкільняк Л. Замітки про сучасну українську історіографію // Україна в ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика. – Київ, 2009. – № 15. – С. 15.

Виходячи з вищесказаного, стає зрозумілою низька запотребованість вивчення архівів далекого (або й близького) зарубіжжя, яку часто виправдовують міркуванням, що в Україні і так є досить недосліджених джерел. Останній аргумент не позбавлений сенсу, але не тому, що свідчить на користь українознавства. Навпаки, він промовляє проти його тематичної вузькості вже самою широтою і багатством архівних сховищ України, в яких є численні й навіть унікальні свідчення до історії майже всіх країн сучасної Європи. Ці свідчення, які виходять за етнокультурне бачення історії, надалі залишаються поза увагою вітчизняних істориків, однак здатні викликати зацікавлення Україною серед іноземних дослідників. Саме такою була реакція французьких колег на запропоновані мною їхній увазі автографи Наполеона I з відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника. Їх було оприлюднено у фундаментальному зібранні листування імператора французів, яке випускає паризьке видавництво «Артем Фаяр»⁶.

Порівнюючи способи оповідати про минуле, до яких вдається величезна більшість українських істориків, з досвідом їхніх колег у сусідніх країнах, важко не зауважити вражаючої подібності до ситуації, яку констатував ще у 1980-х роках у польській історіографії засновник і багатолітній редактор паризьких «Історичних зошитів» Ежи Гедройць. З вартою подиву науковою мужністю він писав про залежність історичного наративу від національних стереотипів і міфів, цілеспрямоване уникання неприємних для поляків тем, а також полоноцентризм, тобто підхід до наукових проблем за моделлю «слон і польське питання»⁷. Двадцять років по тому, в інтерв'ю з нагоди публікації його фун-

⁶ Див.: *Correspondance générale de Napoléon Bonaparte, publiée par Fondation Napoléon.* – Т. 7. – Paris, 2010. – Doc. № 14541, 14650, 14651. – P. 295, 335, 1465.

⁷ Див.: Pomorski J. *Wyrzec się złudzeń, nie rezygnować z marzeń. Jakiej historiografii Polacy potrzebują? W 40-lecie «Zeszytów Historycznych» Jerzego Giedroycia // Tygodnik Powszechny.* – Warszawa, 2003, 5 stycznia.

даментального дослідження «Український трикутник: Шляхтич, царат і простолюди на Волині, Поділлі та Київщині, 1793-1914 рр.»⁸, відомий французький дослідник Даніель Бовуа слушно зауважив, що «вважає найважливішим завданням для істориків Центральної та Східної Європи обґрунтоване архівними документами розвінчання псевдоісторії»⁹. Втім, пораду французів сприйняли доволі прохолодно як у польському історичному середовищі (більшість критиків вказували на негативний наслідок надмірного вивчення архівів для усталеної патріотичної версії національної історії¹⁰), так і в середовищі українському. Замість того, щоб максимально відмежуватися від ідеологій і політичних дискусій усіх типів, вітчизняні історики, навпаки, воліють застосовувати стратегію звернення до минулого, яка є способом інтерпретації українського сьогодення.

Привичаєне до дискусій про національну ідентичність, українське суспільство душі не чує у версіях минулого, які легітимізують в колективній уяві той чи інший проект її нинішньої будівлі, й готове проголосити ерессю бодай найменший крок історика в бік наукової безсторонності, яка, однак, не видається можливою без усвідомлення дослідником того, що колишні суспільні ідентичності не нагадували теперішні аналоги ані змістом, ані формою. Суспільство робить історика співавтором своїх мрій про минуле таким дискретним і природним чином, що той, переважно навіть не усвідомлюючи запрограмованої на дискурсивному рівні й нескінченно відтворюваної на рівні індивідуальної свідомості епістемологічної похибки, створює історичні проекції постатей і подій, явищ і процесів без ментальної,

⁸ Див.: Beauvois D. Trójkąt ukraiński: Szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. 1793-1914 / Przekład z fr. K. Rutkowski. – Lublin, 2005. – 813 s.

⁹ Цит. за: Demokracji szlacheckiej nie było: Rozmowa z Danielem Beauvois // Gazeta Wyborcza. – Warszawa, 2006, 27 stycznia.

¹⁰ Пор.: Гудь Б. Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX століття. – Львів, 2006. – С. 47-50.

ідейної, моральної поправки на шкали цінностей минулих епох, які частково або кардинально відрізнялися від суспільних уподобань нашого часу¹¹. Осучаснена таким чином історія нагадує полотно Альбрехта Дюрера і Єроніма Босха, які лише використовували біблійні сюжети для того, щоб представляти ідейні й моральні виклики сьогодення: давні євреї з обличчями й жестами, костюмами, зброєю німців і голландців XV-XVI ст. виглядають напрочуд химерно. Утім, не менш гротескними є імплантовані у свідомість сучасних українців стараннями адептів державницької школи образи давньоруських князів і козацьких гетьманів як великих будівничих України. Підганяння подій давніших століть під сучасні шаблони безумовно потребує більше зусиль, аніж осмислення самої епохи функціонування української ідеї, яка припадає на другу половину XIX – XXI ст. Отож стає зрозумілим, чому основна частка істориків з науковими ступенями формуються сьогодні як дослідники сучасної історії України (згаданому періодові присвячено понад 75% кандидатських і докторських дисертацій з цієї спеціальності). Такій диспропорції сприяють досить невисокі лінгвістичні й палеографічні компетенції вітчизняного цеху істориків, але насамперед – виразно присутня в суспільному дискурсі тривога щодо того, чи доволі несприятлива для українського національного проекту кон'юнктура вже справді й безповоротно минула.

Водночас усього за крок від українознавчих «тропиків», у тіні «жнивних» для дослідників територій голодомору, визволь-

¹¹ Див. критику цієї, т. зв. гетеронічної, похибки в історичних дослідженнях у праці: Элиас Н. Социология и история // Элиас Н. Придворное общество: Исследования по социологии короля и придворной историографии / пер. с нем. А. П. Кухтенкова и др. – Москва, 2002. – С. 41-42. Чи не єдину на даний момент в Україні спробу осмислити відмінності між ціннісними системами українського сьогодення і минулих епох здійснила на основі аналізу широкого кола наративних джерел, із застосуванням сучасних методологічних підходів Лариса Довга у монографії «Система цінностей в українській культурі XVII століття» (Київ ; Львів, 2012. – 343 с.).

ної боротьби, дискурсів національного опору, у вітчизняній історіографії існують «невдячні» чи й просто занедбані царини. Мова йде насамперед про процеси культурних обмінів у складі понадетнічних утворень, які спричинили глибокі трансформації у параметрах існування етнічних організмів, витворюючи феєричні й аж ніяк не звідні до гасел «українства» і «неукраїнства» множинності ідентичностей, стратегій і тактик поведінки як соціальних колективів, так і їхніх окремих членів. Це була історія не лише визвольних змагань, але й культури вірнопідданства в усіх її історичних градаціях – від імперського шовінізму до автономізму. Так історично склалося, що руський (згодом – український) етноорганізм існував переважно в ширших, ніж ареал його укорінення, вимірах політичного, економічного, релігійного, ідейного, ментального характеру. І не лише у складі цих вимірів, а й у взаємодії з іншими їх частинами. Як і кожен етноорганізм, цей також не був монолітом, що непохитно протистояв зовнішнім впливам. Насправді етнос відігравав роль однієї з посудин у сполученій їх системі. За законами фізики, ця «посудина» (етнос) підтримувала той самий рівень інтелектуальної рідини, що й решта елементів системи. Властиво, етноорганізм був плоттю від плоти надсистеми, її важливим елементом у загальній конфігурації впливів і потуг, через що сам був міні-образом широкої спільноти. Хоча центри найважливіших політичних рішень, економічних акцій чи багатьох соціальних трансформацій і зламів лежали переважно поза етнокультурним тілом, яке перебувало під зовнішньою владою, це тіло, однак, було невід'ємною частиною влади як над собою, так і над іншими етносами. Озвучений Генріхом Манном задовго до теорії суспільного дискурсу Мішеля Фуко концепт всеохопної «влади-знання», що присутня більше чи менше в кожному члені суспільства, є ключем до розуміння цієї позиції. Як гімназист Дідеріх Гесслінг схилився перед безликою владою шкільної системи, так і етнос у своїй основі відчував змішані почуття страху і гордості за приналежність до імперії:

Бо так уже було створено Дідеріха, що його робила щасливою приналежність до єдиного цілого, до того невблаганного організму, що діє автоматично й нівелює людську гідність, яким була гімназія; і ця влада, ця бездушна влада, частинкою якої, нехай стражденною, був він сам, становила його гордість. У день народження класного наставника кафедру і класну дошку прикрашали гірляндами. Дідеріх обвивав навіть каральну тростину. Протягом шкільних років його двічі вводили у стан священного й солодкого здригання катастрофи, що впали на голову наділених владою людей. У присутності всього класу директор збештав і звільнив молодшого викладача. Один зі старших викладачів з'їхав з глузду. Ще могутніша влада – директор і божевільня – безжалісно розправилися з тими, які ще донедавна були необмеженими володарями. Приємно було, можна сказати, залишаючись у мізерному становищі, але цілим і неушкодженим, позирати на трупи й доходити більш або менш втішного висновку щодо власного становища¹².

Цей по-філософському глибокий і по-літературному метафоричний текст ніби створено для накреслення схеми конфігурацій у полі соціальних напруг монархії Габсбургів – «великої гімназії народів» на чолі з «директором»-цісарем. Справді, чи можна оповісти про постулати й діяльність русько-українських організацій і діячів, не зрозумівши соціального контексту і програм інших сил, системи політичних, ідейних, економічних, соціальних балансів у Австрійській монархії в цілому й у Галичині зокрема?

Більшість значущих для української історії подій і явищ мали характер, що не зводиться до вузьких рамок етнічної культури, і залежали скоріше від кон'юнктури зовнішніх контактів. Прийняття християнства, навали кочових народів, утворення і поділи Речі Посполитої, війни ранньомодерного періоду, революції XIX-XX ст., утвердження і скасування системи особистої залежності селян, успіх і кризи ідеологій націоналізму і соціалізму

¹² Цит. за: Манн Г. Верноподданный / пер. с нем. И. Горкиной. – Москва, 1982. – С. 17.

му, Першу і Другу світові війни, зародження і розпад Російської імперії, утворення та крах СРСР у вітчизняних підручниках і наукових дослідженнях висвітлюють здебільшого методом виокремлення українського сектора в якомусь явищі (від Української революції у великому соціальному масштабі до міфічної ролі українців у битві при Ватерлоо у міні-масштабі¹³). Такий спосіб висвітлювати минуле є нічим іншим, як перенесенням на локальний історіографічний ґрунт філософії об'єктивного ідеалізму, що добре почувається саме в національних схемах історії. Якщо свого часу Георг Фрідріх Гегель проголошував абсолютною вершиною розгортання світового духу пруську конституційну монархію, то ідеологи панівної нині схеми національної історії – українську державу моноетнічного характеру. Головну ставку при цьому історики й філологи роблять на твердження про демографічний і мовний континуїтет, який, за слушним твердженням американського націолога Джона Бенедикта Армстронга, є насправді міфом про існування таких тяглостей¹⁴. Всупереч народницькій візії єдиної і тяглої у віках русько-української нації вкажу на те, що створені на Заході протягом XVII-XIX ст. географічні дослідження фіксували як відносну історичну тяглисть паралельне і водночас взаємопроникне існування двох «українських» народів, а саме руського і козацького¹⁵; межу між ними проводили не лише на основі зовнішніх географічних, господарських і політичних критеріїв, але й значущих, передусім з точки зору самоусвідомлення самих акторів історичного процесу, відмінностей між вільним козаком і залежним селянином

¹³ Див. працю, автори якої «винаходять» цей міф без жодного документального свідчення: Гуржій О., Реєнт О., Палій А. Війна 1812 року: Український контекст. – Київ, 2012. – С. 98-102.

¹⁴ Цит. за: Касьянов Г. Теорії націй та націоналізму. – Київ, 1999. – С. 285.

¹⁵ Див. докладніше: Ададуrow В. Галицькі русини у концепціях польської політики Франції та Австрії 1805-1812 років // Україна в минулому. – Вип. 9. – Київ ; Львів, 1996. – С. 38-60; Луняк Є. Козацька Україна XVI-XVIII ст. у французьких історичних дослідженнях. – Київ ; Ніжин, 2012. – 806 с.

(зрештою, між козаком і міщанином), між православним і уніатом. Про це було добре відомо й у тогочасній Європі. Зокрема, у дипломатичному листуванні між австрійським урядом і Святим Престолом щодо актуальної ситуації та історичного контексту двох попередніх століть уживається усталене формулювання «Руська греко-унійна нація» (*la nation Ruthène grecque unie*)¹⁶. Мовних і етнографічних показників так би мовити об'єктивного характеру, які воліє акцентувати пізніша етнонаціональна парадигма, самі актори історичного процесу не вважали визначальними: у суб'єктивно конструйованому ними світосприйнятті ці показники поступалися іншим, більш значущим для тодішньої свідомості людей рівням ідентифікації. Зауважу також, що в минулих століттях різними були не лише образи самоусвідомлення соціальних груп, але й ментальні типи, які неможливо звести до єдиного знаменника навіть у сучасній унітарній Україні.

Узявши до уваги домінантне в нинішній європейській історіографії прагнення шукати багаторівневі витлумачення соціальних явищ і недовіру істориків до панівних у добу націоналізму й тоталітаризму спрощених моделей пояснення, вкажу на епістемологічну потребу переходу вітчизняних науковців до побудови складніших, багаторівневих соціокультурних координат. Сучасний світ стає чимраз складнішим і взаємопов'язанішим, тож вимагає від істориків таких самих складних, багатопарових, з численними і взаємопереплетеними сюжетними лініями пояснень його походження. Як типовий приклад поширеного в українській історіографії засадничо несучасного за онтоло-

¹⁶ Див. публікацію джерел з Домашнього, Придворного та Державного Архіву у Відні: Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807-1808 рр.: Збірник документів і матеріалів / упор., вст. стаття і коментарі В. Ададурова. – Львів, 2011. – Іviii + 190 с., іл. На 2014 р. заплановане видання другої частини документів про ерекцію Галицької унійної митрополії, цього разу будуть опубліковані документи з Таємного Архіву Ватикану й Архіву Конгрегації поширення віри (сьогодні відомої як Конгрегація євангелізації народів).

гічними поглядами способу вибудовувати пояснювальні моделі, вкажу на проголошення частиною українських істориків виразно станового за характером і релігійного за ідеологією повстання, яким була Хмельниччина, національно-визвольною війною всього українського народу. Автори цього водночас народницького, державницького і марксистського концепту забувають про ієрархію соціокультурних цінностей тієї доби, в якій на першому місці стояли не етнічні чи державні, а станові й релігійні ідентичності. Якщо ж стати на їхню точку зору й спробувати інтерпретувати конфлікт, що відбувався в рамках єдиного річ-посполитського культурного простору, через призму етнокультурного сепаратизму, то дійдемо парадоксального висновку про його не лише антипольський, а й «антиукраїнський» характер, оскільки православні козаки та шляхтичі протистояли не тільки представникам свого етносу, які навернулися в римо-католицизм, але також руським адептам унії (у такому разі мусимо щонайменше ствердити, що громадянська війна розколола не лише Річ Посполиту, але і єдиний русько-український етнос, як його хибно розуміють народники і державники; і чи не цим міркуванням пояснюється відсутність в українській історіографії ґрунтовних досліджень про відносини між православними й уніатами в період від Хмельниччини до Коліївщини?).

Станова, насамперед шляхетська, ідентичність є одним із важливих об'єктів наукових зацікавлень європейських соціологів та істориків, які сьогодні досліджують статуси привілейованості / упослідженості й тип взаємовідносин між стратами щодо збереження / покращення їхнього суспільного становища¹⁷. Окремі західні історики українського походження звертають увагу на те, що в період ранньої модернізації, коли

¹⁷ Див., наприклад: Бурдьє П. Социальное пространство и генезис классов // Социология социального пространства / пер. с фр.; отв. ред. пер. Н. А. Шматко. – Москва, 2007. – С. 14-18; Descimon R. Chercher des nouvelles voies pour interpreter les phenomenes nobilitaires dans la France moderne.

власні державні інституції могли дівіше гарантувати покращення суспільної позиції групи, станова і релігійна ідентичність українського козацтва почала набувати характерних для національної свідомості рис¹⁸. У середині XVII ст. козацтво обрало шлях до створення підвалин своєї державної системи, щоб забезпечити вузькі станові інтереси, знехтувані єдиним політичним (національним) прошарком Речі Посполитої – шляхтою, яка, керуючись логікою закритої корпорації, не бажала підвищувати статус козаків до власного. Відтак козацтво стало єдиним політичним станом у Гетьманщині. Про селян і міщан як повноправних громадян цієї держави не йшлося¹⁹. Подібно до того, як у середині XVI ст. у Франції кальвінізм став ідеологічною підосною для спрямованого проти королівського абсолютизму об'єднання шляхетської аристократії, створивши базу для зародження на південному заході країни республіканських за формою й олігархічних за суттю державних структур²⁰, православ'я відіграло яскраво виражену ідеологічну роль в незалеженні козацької верхівки від річпосполитської шляхти. Разом із тим, як у випадку кальвінізму у Франції, православ'я в Україні було зрозумілою широкому загалу adeptів символічною системою соціальної мобілізації, яка завуальовувала становий характер конфліктів і сприяла залученню до протистояння нижчих прошарків. Утім, покозачитися вдалося відносно незначній

La Noblesse, «essence» ou rapport sociale? // *Revue d'histoire moderne et contemporaine*. – № 46. – Paris, 1999. – P. 5-21.

¹⁸ Див., наприклад, концепцію ранньомодерної української нації як динамічного балансу релігійної, класової й етнічної ідентичностей: Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні / пер. з англ. С. Грачової. – Київ, 2005. – С. 192-267.

¹⁹ Див.: Крупницький Б. «Нація» в козацькій Україні XVIII віку // *Україна: Українознавство і французьке культурне життя*. – Зошит 8. – Париж, 1952. – С. 605-608.

²⁰ Див. докладніше: Ададуrow В. *Історія Франції: Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII ст.)*. – Львів, 2002. – С. 253-259.

частині селян, у той короткий період, коли козаки потребували тимчасових союзників у боротьбі проти річпосполитської шляхти. Щоби зберегти привілейований статус, козацька станова корпорація незабаром закрилася для парвеню з нижчих станів. Тож для руського етносу Гетьманщина не стала національною державою, натомість вона була козацькою становою нацією ранньомодерного типу, подібною до шляхетської Речі Посполитої. Це пояснює, чому у XVIII ст. так легко відбулася інкорпорація козацької старшини (яку було зрівняно в правах з російським дворянством) в імперську систему, що було природним наслідком першості для козацької свідомості станових і релігійних інтересів, а не наголошуваних пізнішими істориками ідентичностей етнонаціонального характеру. Річпосполитський шляхтич у XVII ст. чи російський дворянин у XVIII ст. були для козацької старшини значно привабливішими й зрозумілішими соціальними ідеалами, ніж малопrestiжне зі станового погляду ототожнення з руським селянством чи міщанством.

Важливо зауважити, що інтелектуально акцентоване від кінця XVI ст. у межах Київської митрополії прагнення до оновлення релігійного життя (це прагнення мало загальноєвропейський характер і виразилися у формі протестантських за ідеологією процесів утворення ранньомодерних націй у Нідерландах, Шотландії, Англії, з якими за низкою зовнішніх ознак можна порівнювати випадок козацької України) стало ідеологічною підвалиною для зародження ще однієї нації ранньомодерного типу, а саме руської греко-унійної нації. Однак, на відміну від козацького випадку, де національна консолідація ранньомодерного типу була вбрана в шати православ'я, руську греко-унійну націю створила народжена в надрах римського католицизму контрреформаційна за своїм характером хвиля конфесіоналізації (подібні процеси спостерігалися в той час на Закарпатті й у Хорватії). Консолідуючим стрижнем цієї нації став соціальний антипод козацтва – унійне духовенство, яке аж

до середини ХІХ ст., тобто до виходу на історичну сцену різночинної інтелігенції, на рівні «парафіяльної цивілізації» (згідно з історико-соціологічною концепцією Габрієля ле Бра²¹) та через діяльність синодів, до яких активно залучалися унійні шляхта й міщани, завдяки своїй інституційній згуртованості, ієрархічності, освіченості (хоч і відносній) відіграло провідну ідейну, а почасти й соціальну роль, апогей якої у часі довгого тривання припав якраз на період після Замойського собору 1720 р. Нагадаємо, що в паралельному хронологічному вимірі, на теренах Гетьманщини, доволі контрастно виопуклюється криза ранньомодерної козацької нації, тож пасіонарні хвилі існування двох спільнот (козацької і руської) корелюються доволі слабо.

Повсюдне застосування суттєво пізнішого в часі ідейного концепту соборної України щодо козацького і руського «світів», які важко піддаються зведенню до спільного «українського» знаменника, нав'язує й до іншої, глибоко вкоріненої в національній парадигмі історичного мислення тенденції до осучаснення етнімів (автоматичного розуміння козака, руського селянина чи міщанина як українця). Ця звичка нарікати українцями навіть тих історичних діячів, які соборниками себе аж ніяк не вважали, завдає шкоди делікатній тканині історії, адже зафіксовані в акті мовлення авторів історичних джерел назви суспільних колективів і пов'язаних з ними соціокультурних явищ є кодами для розуміння особливого способу людей того часу ідентифікувати реалії їхнього світу. Історикам слід обережніше застосовувати поняття «Україна», яке тепер повсюдно й автоматично вживають як тотожне сучасній Українській державі, хоч історично це поняття видозмінювалося, використовуючись переважно для окреслення теренів обабіч Дніпра. В одній з моїх розвідок показано, що під час війни 1812 р. уява імператора Наполеона І ототожнювала Україну з окраїнною

²¹ Див.: Le Bras G. Pour l'étude de la paroisse rurale // Le Bras G. Etudes de la sociologie religieuse. – Paris, 1955. – Т. 1. – Р. 105-120.

провінцією колишньої Речі Посполитої – так званою «Польською Україною», а поняття українська нація асоціювалося для нього не з руськими селянами, а з єдиним політичним станом річпосполитського простору – шляхтою, яка іменувала себе українцями за місцем свого укорінення на східній окраїні колишньої Речі Посполитої²². У відповідь на ймовірні закиди, що погляди цього історичного персонажа не відповідали дійсності, оскільки Наполеон був представником не автохтонної культури, а іноземцем, тож міг не розібратися в «істинній» (з погляду adeptів етнокультурного розуміння поняття «український») ситуації, вкажу таке: для з'ясування того, якою була ідентичність населення певної території, однаково важливо брати до уваги і те, ким воно само мислило себе, і те, ким вважали його чужинці. Тільки такий підхід дозволяє зрозуміти, чому ще в середині XIX ст. конструйований як в уяві її мешканців, так і іноземних подорожан образ України відповідав геополітичній ситуації до другого поділу Речі Посполитої 1793 р.: йшлося про окраїну двох великих східноєвропейських держав – так звані «Польську» і «Російську» України. Якщо в першій соціально домінантним прошарком і головним маркером зовнішньої ідентифікації населення краю була шляхта річпосполитського походження, то в другій – нащадки козацької старшини.

Ефективною методою для з'ясування наукової істини є конфронтація уявлень сучасних істориків про Україну з уявленнями самих авторів джерельних текстів про території, що нині належать до її складу. У пригоді тут стануть методи культурно-антропологічної історії, які допомагають частково нейтралізувати (через акцентування історично відмінного від нашого світосприйняття авторів джерельних текстів) суб'єктивний фактор свідомості історика у процесі конструювання ним оповіді про

²² Ададуrow В. В. Наполеонові «українці»: Шляхта Правобережжя у французьких планах воєнної кампанії 1812 р. // Краєзнавство. – Київ, 2012. – Ч. 4 (81). – С. 33-42.

минулі часи. Одним із найперспективніших напрямків такого зіставлення є дослідження укладених чужоземцями свідчень, яке, на жаль, відбувається сьогодні шляхом вибіркового вилучення з джерел якомога більшого числа конкретних згадок про русинів чи українських козаків. Ці вирвані із загального контексту джерел згадки укладаються в ілюзію безперервної дискурсивної тяглості, яка має на меті довести пріоритетний інтерес авторів джерел саме до русько-українського сегменту, що його таким чином історики репрезентують як єдину тяглість.

Наведу тут лише один, утім доволі красномовний приклад, яким є дослідження співробітниці відділу всесвітньої історії НАН України Оксани Іваненко під назвою «Українсько-французькі зв'язки: Наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.)»²³. Обравши за відправну гіпотезу своєї праці тезу про чудову обізнаність французів з українською культурою, авторка за допомогою численних цитат, які препаровано з різних джерельних свідчень, змальовує вельми привабливу для нашого національного еґо картину схвальних відгуків і співчуття чужинців щодо українського народу. Такий відбір і поєднання свідчень обумовлює «дискурсивна поліція», яка, діючи на межі свідомості й підсвідомості, через повсякденне спілкування, систему передання інформації, діяльність державних і суспільних інституцій (тобто все те, що називають «суспільним дискурсом»²⁴), змінює акценти у сприйнятті минулого так, аби призвичаїти членів спільноти до думки про значущість їхнього національного проекту. Цей ідеологічний концепт рецензованої праці пояснює, серед іншого, й те, чому О. Іваненко не спромоглася вийти за межі «звичайної схеми» української історії з притаманним тій байдужим, а подекуди й неприязним ставленням до інших етнічних груп. Такий теоретичний під-

²³ Іваненко О. А. Українсько-французькі зв'язки: Наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.). – Київ, 2009. – 320 с.

²⁴ Foucault M. L'Ordre du discours. – Paris, 1971. – P. 10-16, 37-38.

хід відобразився в нехтуванні розлогими фрагментами текстів, що містять французький погляд на інші народи, які проживали на тій же землі (поляки, євреї, татари, іноземні колоністи). Наслідком стає підміна багатого полікультурного спектру історичних джерел збідненим до монокультурної лінії поглядом із нашого сьогодення, і такий українознавчий сурогат пропонується під маркою наукового знання. Характерним прикладом є цитування О. Іваненко захоплених вражень французьких подорожан про Софіївку: їх історик витлумачує як відгуки про високий рівень українського паркового мистецтва (с. 63). Та чи можна вважати місцем контактів української і французької культур парк, заснований Феліксом Потоцьким як символ польської національної присутності на Правобережжі, а згодом – після повстання 1830 р. – конфіскований російським урядом з метою покласти край його символічному значенню? Цей елітарний світ, що його творили сотні палаців, замків і костельців, робив неістотним для багатьох іноземців паралельне існування культури руського простолюду, яку французи (а більшість з-поміж них були представниками вищих станів) описували хоч приязно, але водночас доволі зверхньо, з позицій модного в добу Просвітництва та романтизму етнографізму²⁵. Проведений у моєму дослідженні аналіз французької преси, історичних та географічних досліджень початку ХІХ ст. показує, що французи трактували Волинь, Поділля й «Польську Україну» як колишні території Речі Посполитої, населені польською шляхтою, євреями і руськими селянами²⁶. Територія сучасної України завжди була площиною співіснування культурних традицій різних конфесій та етносів, «безліччю

²⁵ Ададуrow В. Проблеми тяглості / перервності та мультикультурності української історії у моделюванні взаємин між Францією й Україною ХІ-ХХ ст. // Український гуманітарний огляд. – Вип. 15. – Київ, 2011. – С. 107-123.

²⁶ Пор.: Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи: Уявлення, проекти та діяльність уряду Франції щодо південно-західних окраїн Російської імперії на початку ХІХ ст. – Львів, 2007. – С. 137-138.

тривалостей, які взаємно проникали і розвивалися одні в інших»²⁷. Українська історія ідеально вписується у твердження М. Фуко про багатолінійну тривалість часу, що його зумисне зведено до одної лінії з метою спростити мислення людини до звичайних схем націоналізму, монархізму, комунізму (чи іншого «-ізму»).

Мало який наочний приклад спроможний так промовисто проілюструвати вищезгадане твердження, як жалюгідний стан замкових і фортифікаційних споруд у сучасній Україні. Саме він спонукав мене адаптувати до умов української історії сформульоване словацьким істориком Владимиром Міначем питання «Де знаходяться наші замки?»²⁸. Під час «Оksamитової революції» 1968 р. Мінач мав мужність ствердити, що численні укріплені гради, попри їхнє реальне розміщення на території Чехословацької держави, знаходяться насправді деінде, оскільки належать до іншої історії, – історії чужої, яку не було створено руками словаків, адже більшість панів, які збудували ці замки й мешкали в них, були угорці. Протиставлення кам'яного замку шляхтича і дерев'яної хати селянина виступає в Мінача як метафора «свого» і «чужого» в історичній пам'яті. Ця метафора дозволила досліднику стверджувати, що словаки по суті не мали власної історії, якщо виходити з традиційної засади, що історію творять королі, імператори, князі й графи, війни, завоювання, гвалти і грабунки²⁹. З погляду політичної історії, словацький народ довгий час був не об'єктом, а суб'єктом історичного процесу, іграшкою в руках чужинців, ставши, як відомо, повноправним творцем власної долі лише наприкінці минулого століття.

²⁷ Цит. за: Руденко Д. Фуко: Говорити про сексуальність // Фуко М. Історія сексуальності. – Т. 1: Жага пізнання / пер. з фр. І. Донченко. – Харків, 1997. – С. 9.

²⁸ Див.: Ададуrow В. Чужі серед свого: Замки на пограниччі національної історії // Критика. – Київ, 2010. – Ч. 11-12. – С. 26-27.

²⁹ Цит. за: Magris C. Dunaj / Przekład z włoskiego J. Ugniewska, A. Osmólska-Mętrak. – Warszawa, 1999. – S. 215.

У XVIII-XIX ст. у Східній Європі існувало кілька селянських народів без політичної історії. Це не лише згадані нами словаки, але також русини, існування яких протікало не лише під владою полонізованої шляхти, а й в автономному культурному полі, яке створювало виразну опозицію щодо осередків чужого світу – міст, замків, маєтків. Нагадаймо приклад Львова – домінують німецького у XV-XVI ст., переважно польського (а ще і єврейського) у XVII – першій половині XX ст., що існував як анклав серед русько-українського населення сільської округи. Один з епізодів історії мультикультурного Львова став предметом мого окремого зацікавлення, при чому у своїй оповіді я намагався дотримуватися текстуальних пропорцій, які були відповідними тогочасній конфесійній структурі міста, тож руським уніатам було відведено доволі скромне місце³⁰. Архітектурні артефакти паралельного існування етнокультур спостерігаємо по всій Західній Україні – від угорських замків у Мукачевому, Хусті, Ужгороді, польської ренесансної Жовкви чи фортифікаційних споруд Львова до замків т. зв. «золотої підкови» Галичини, замків Поділля тощо. Попри те, що ці споруди стали в 1939-1944 рр. власністю України, узаконеною міжнародними договорами наступних років, вони таки не стали символом української етноісторії. Неспростовним доказом цієї тези є незмінна байдужість української держави до цієї історичної спадщини. До певної міри трукізом стало твердження про те, що руйнація українських замків є справою рук радянського режиму. Це твердження цілком узасаднене, але воно мало б давно перестати слугувати виправданням для байдужості до замкових споруд, яка панує протягом двадцяти років існування незалежної України, адже не секрет, що саме за цей час більша частина замків увійшла в стадію безповоротного руйнування. Ще в 1990 р. у Тернопільській

³⁰ Ададуrow В. В. Львів у наполеонівську епоху // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: Львів. Місто – суспільство – культура. – Т. 3. – Львів, 1999. – С. 209-231.

області налічувалося близько 200 збережених у відносно добромu й задовільному стані замкових споруд. За свідченням генерального директора музею-заповідника «Замки Тернопілля» Анатолія Маціпури, сьогодні їх залишилося 34³¹. За двадцять років решта замків фактично зникли з лиця землі. У чому причини такого ставлення? Чи лише в рецидивах радянського мислення нашої державної еліти? Чи також у тому загальному «дерибані», де кожна споруда, яка не має приватного господаря, приречена на профанацію і руйнування? Тесані камені, які поволі, ночами, зникають із кладок замків, і бруківка з львівських вулиць, якою приторговують нишком будівельні фірми, що здійснюють реконструкцію (врешті, купи цієї бруківки, що лежать тижнями без усякої охорони на узбіччях наших вулиць), призначені опинитися на подвір'ї котрогось новітнього українського магната, щоб розпочати творити ідентичність нової замкової культури? Цей процес разюче нагадує побудову середньовічного Арля на руїнах античного колізею. Чи кожна культура, щоб надати каменям своєї ідентичності, мусить спершу виколупати їх із мурів інших етнокультурних традицій, що колись розквітали на території, яка нині цілком належить їй?

На мій погляд, вищезгадані причини лише накладаються на ментальні спонуки, які ідентифікують на підсвідомому рівні генетичної пам'яті, що лине з глибини століть від наших пращурів, замки і фільварки (зрештою, єврейські синагоги) як явище чуже, не від нашої етнокультури. Не враховуючи цього основоположного фактору, важко пояснити, чому осипається старовинне обличчя австрійського чи польського Львова, чому такими незугарними є спроби відновити кам'яниці й парки. У ХХ ст. українці отримали можливість, як у випадку зі Львовом, оселитися в архітектурному світі, збудованому згідно з уявленнями і потребами цих чужинців. Ми живемо в оселі, збудованій

³¹ Див. докладніше: Замки Тернопілля // Галицька брама. – Львів, 2007. – № 5-6 (149-150).

не нами і не для себе, однак не розуміємо, чому не спроможні підтримати її належного функціонування. Натомість спостерігаємо натовпи пілігримів з Польщі, які вважають немов своїм святим обов'язком хоча б раз у житті відвідати колишні «східні креси», щоб доторкнутися до каменів, від яких віє ідентичністю їхніх пращурів, легендами з оповідей їхніх дідусів і бабусь. Їхнє зацікавлення і, головне, прибутки від історичного туризму змушують нас дбати про цю чужу історичну спадщину, проте лише настільки, щоби зберегти зовнішню привабливість цих будівель. Доказом є не лише безпорадне прийняття грантів і допомоги у вигляді праці висококласних архітекторів, реставраторів (скульптурного декору, брам тощо) з Польщі й Австрії. Як показовий приклад назвемо демонстрований каналами львівського телебачення сюжет про спільну ініціативу польської й української молодіжних організацій відновити палац шляхетської родини Фредрів. Могила польського драматурга та суспільно-політичного діяча Олександра Фредра, яка знаходиться в латинському костьолі в Рудках, давно вже стала одним із помітних пунктів туристичних мандрівок польських туристів. Однак для української національності свідомості це чуже «місце пам'яті». Тож для того, щоб надати йому співзвучного нашій свідомості звучання, підкреслюється, що родина Фредрів – найближчі родичі видатних діячів Греко-Католицької Церкви Шептицьких.

У сучасній історичній науці набула неабиякого визнання запропонована французом П'єром Нора концепція «місць пам'яті» – матеріальних речей і нематеріальних явищ, які слугують немовби скелетом для уявного конструювання національної ідентичності в історичній ретроспективі³². З точки зору цієї концепції, замкові й палацові споруди слід трактувати як важливу групу об'єктів, з якими пов'язані ключові події історії тієї чи іншої спільноти. Української також, але ставлення її до цих

³² Див.: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуrow В. Французька історіографія ХХ століття. – Львів, 2001. – С. 18-19.

об'єктів здебільшого виявлялося через облоги і спроби знищення символів «чужого» на землях, які вважали своїми. Таке ставлення відобразилось у фольклорі й опертій на ньому художній літературі. За світоглядною суттю цей вчинок є таким, що окреслює вибір козацької ідентичності, яка прагне до руйнування замку, на противагу шляхетській, яка тотожна виборіві ролі каштеляна й охоронця замку. Ненавистю до шляхетських фільварків просякнуто весь спосіб думання селянських мас Правобережжя аж до 1920 р. Натомість, у шляхетському дискурсі сам факт володіння маєтком на Україні подавався як патріотичний чин, що сприяв збереженню польського стану володіння на «східних кресах»³³. Таким чином, мусимо констатувати, що замки й палаціки, які залишила нам у спадок історія після знищення шляхетської «Аркадії», цієї омріяної в поезії Бартоломея Зіморовича та Станіслава Трембецького фільваркової ідилії посеред українських сіл, таки не належать до історії України в її вузькому, суто етнокультурному розумінні. Проте вони є важливою частиною української історії, якщо сприймати цю історію як поліетнічну і мультикультурну площину, де одночасне існування «свого» і «чужого» не є протиставленням, а є необхідною умовою їхнього взаємного існування і специфічності. Для цього слід лише відмовитися від відбору історичних фактів згідно з основоположним досі критерієм: це стосується історії українського етносу, а це – ні. Не дивно, що сьогодні в історичному дискурсі України оповідь про замки залишається напрочуд скромною темою. Наприклад, у шкільних підручниках вона має заздалегідь визначений дискурсивним полем вигляд «змови мовчання». Якщо зважити на той факт, що перлина туристичної індустрії нинішнього Закарпаття, неприступний протягом віків Мукачівський замок, в українських шкільних підручниках не згадується жодного разу, а в їхніх угорських аналогах фігурує постійно (як родове гніздо магнатського роду

³³ Див.: Гудь Б. Загибель Аркадії. – С. 50-51.

Ракоці та місцеперебування поета Шандора Петефі), то відповідь на питання «Чийми є замки України?» напрошується сама собою. Але змінити ситуацію і заговорити про ці замки, зробити їх важливим елементом у соціальному конструюванні історичних знань, оберігати їх як важливу частину нашої культури – це реальний спосіб інтегрувати українську історію в європейський контекст.

Свою і чужу ідентичність ми створюємо самі, у своїй свідомості, організовуючи систему кордонних позначок таким чином, що своє якщо не ганить, то замовчує «чуже», крім хіба що випадку, коли останнє є тлом, за допомогою якого ми можемо відгінити унікальність власного «я». Міфологічні оповіді на кшталт того, що імператор французів Наполеон мав намір створити для запорозьких козаків і кримських татар державу, надавши їй своє ім'я, затуляють розмірене й неквапливе щодо політичних перипетій існування руського етносу в колі ширших культурних спільнот. Акцентувавши факт існування у французькому архіві меморандуму з пропозицією створити таку «Наполеоніду», український дослідник Ілько Борщак не лише замовчав факт браку зацікавлення Наполеона ним, але й приховав авторство документа, яке належало польському дивізійному генералові Міхалові Сокольницькому³⁴. Те, що

³⁴ Див. докладніше: Ададуrow В. Народження одного історичного міту: Проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака // Україна модерна. – Київ ; Львів, 2005. – Ч. 9. – С. 212-237; Ададуrow В. В. Юго-западные окраины Российской губернии в иерархии приоритетов восточноевропейской политики Наполеона (историографический аспект) // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Вып. 9. – Москва, 2010. – С. 359-397; Ададуrow В. В. Наполеонида // Отечественная война 1812 года и освободительный поход русской армии 1813 – 1814 годов: Энциклопедия / под ред. В. М. Безотосного и др. – Москва, 2012. – Т. 2. – С. 561-562; Adadourow V. La création d'un mythe ukrainien sur Napoléon dans les travaux d'Elie Borschak et le fonctionnement de ce mythe dans le discours historique en Ukraine // Attentes et sens autour de présence du mythe de Napoléon aujourd'hui / Sous la direction de J.-D. Poli, préface de J. Tulard. – Ajaccio, 2012. – P. 89-96.

один із перших після падіння Запорозької Січі проектів створення козацької держави на берегах Бористену був опрацьований саме в польському політикумі, є показовим для характеру української історії, щільно інкорпорованої в загальну культурну ситуацію всього простору від Дніпра до Одера. Спробувати розділити русько-українську і польську історії – все одно, що роз'єднувати сіамських близнюків, – настільки великим є ризик «втратити пацієнта». У цьому тілі циркулювала одна культурна рідина, хоч і мало воно різні етнічні «серця».

Річпосполитський простір завжди був спільним полем процесу адаптації / відкидання західних ідей і суспільних практик, тож важливим методом його дослідження має стати розроблений антропологами «щільний опис» загальної культурної ситуації цього простору³⁵. Приклад застосування такого культурно-антропологічного за своїми параметрами опису щодо річпосполитського простору в момент виникнення конфлікту цивілізаційного характеру між західним (репрезентованим наполеонівською Францією та місцевими адептами її культурної моделі) і східним (представленим традиціоналістськими уявленнями й практиками еліти і простолюду) релігійними світоглядами подано у вступі до дисертаційного дослідження, яке я захистив 2003 р. під керівництвом Клода Лянґлуа та Жана Тюлара в Практичній школі вищих досліджень у Парижі. У ракурсі етнологічного підходу (порівняльного аналізу культур) було цікавим зіставити річпосполитський спосіб реагувати на виклики сучасності, яка надходила ззовні, з іспанським способом і виявити між ними чимало паралелей³⁶. На мою думку,

³⁵ Див.: Гірц К. «Насичений» опис: У пошуках інтерпретативної теорії культури // Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе / пер. з англ. Н. Комарова. – Київ, 2001. – С. 9-42.

³⁶ Опублікований згодом українською і російською мовами: Ададуrow В. Пришестя Наполеона, або есе про конфлікт релігійних світоглядів у Центральній-Східній Європі на початку XIX ст. // Наукові записки УКУ. Серія «Історія». – Вип. 1. – Львів, 2010. – С. 65-81; Ададуrow В. В. Пришествие Напо-

історію земель і народів, соціальних груп і діячів Речі Посполитої слід розглядати в широкому загальноєвропейському поясі царин традиційної культури (Словаччина, Румунія, Хорватія, Іспанія, Ірландія), які контрастували із зонами прискореної модернізації, такими як Франція, Англія, Нідерланди.

Прикметно, що ситуація спільного ідейного наснаження річпосполитського простору відчувалася навіть через десятиліття після поділів самої Речі Посполитої саме завдяки інерційному впливові процесів виробленої в попередній період соціокультурної традиції понадетнічного рівня. Не так давно минуло 200 років від польського повстання 1809 р., яке ознаменувалося встановленням тимчасового протекторату Наполеона в Галичині. Досвід активної участі в цій події і передчуття відновлення єдиного річпосполитського простору внаслідок походу Наполеона в Росію спонукав колишнього секретаря Перемишльського повітового управління Тимчасового уряду греко-католика за віровизнанням і русина за етносом Дениса Зубрицького написати польською мовою фоліант на 208 рукописних аркушів під назвою «Історія Французької революції від 1789 до 1811 року». Політичний вибір Зубрицького відповідав його тодішньому соціокультурному пріоритетові річпосполитського шляхтича і був суперечний виборові унійного митрополита Антонія Ангеловича, який, висловлюючи інтереси свого стану, навпаки, засвідчив палкий австрійський патріотизм. Іншим наслідком річпосполитсько-шляхетської самоідентифікації Зубрицького було те, що він, за кілька десятиліть до того, як уклав першу цеглину в будівлю етнонаціональної історії русинів, став у письменстві свого народу фундатором вивчення всесвітньої історії. Ця множинність у самоідентифікуванні людини, яка на світанку XIX ст. через свій інтерес до політичної культури

леона, или эссе о конфликте религиозных мировоззрений в Восточной Европе в начале XIX в. // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Вып. 10. – Москва, 2012. – С. 39-56.

Заходу відчувала себе європейцем більше, ніж сучасні українознавці – інтерпретатори його життєвого шляху і творчої спадщини, стала однією з тем мого зацікавлення феноменом ідентичностей неетнічного характеру серед представників руської спільноти³⁷. Шлях Зубрицького й інших освічених представників до опікування минулим свого етносу мав кілька альтернатив, відтак пройшов принаймні через один фундаментальний злам розвитку; цей шлях аж ніяк не був прямою лінією, як сьогодні прийнято зображати процес українського національного відродження. «Уявлення про історичний рух як лінійну тяглисть є помилковим і наївним», – писав ще в середині минулого століття знаменитий краківський історіософ Фелікс Конечни, наголошуючи, що «в дійсності лінія не лишень буває розірваною, але може навіть змінити напрямок»³⁸. Пригадую свою дискусію п'ятирічної давнини з одним поважним професором, який переконано вживав для пояснення процесів пошуків ідентичності в середовищах інтелігенції в другій третині ХІХ ст. метафору «українській рух», маючи при цьому на увазі саме висхідну лінію. Посилаючись на приклади того ж Зубрицького, а також Якова Головацького, я доводив, що якщо рух і відбувався, то тільки «броунівський», хаотичний, він нагадував хитання в різні боки, а зовсім не лінійний паркур. «Неперервність історії не можна відобразити у вигляді нудної, одноманітної схеми лінійного руху, навіть тоді, коли спостерігається поступовий рух», – відзначав Арнольд Дж. Тойнбі. «Навпаки, – наголошував він, – категорія “неперервність” має значення символічного образу, метафори, до якого ми зводимо контури реального, багатоманітного життя»³⁹.

³⁷ Див.: Ададуров В., Рожик М. «Хроніка Французької революції» Дениса Зубрицького як історичне джерело наполеонівської епохи // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1996. – Т. 231. – С. 495-506.

³⁸ Цит. за: Skoczynski J. Konieczny: Teoria cywilizacji. – Warszawa, 2003. – S. 68.

³⁹ Цит. за: Иконникова С. Н. История культурологических теорий. – Санкт-Петербург, 2008. – С. 265.

Не ангажуючись глибше в дискусію про вади лінійної схеми української історії, як у її народницькій, так і державницькій версіях, торкнувся лише замовчуваної ними проблеми існування великих кордонів етнокультурної самосвідомості. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. одна з цих перервностей проявилася у виразній апатії практично всіх соціальних груп до автономних форм державної організації та появи усталених імперських ідентичностей як у складі Австрії, так і Росії. Це був час, коли нащадки козацької старшини, обіймаючи найвищі посади в ієрархії Російської імперії, вершили долі Європи. Не секрет, що ці процеси корелювалися з динамічними показниками демографічного, економічного й освітянського розвитку етноорганізмів у складі імперських спільнот, аналогів яким не знаходимо не тільки в попередніх століттях, а й у сучасну епоху. Уваги заслуговує такий нюанс: оповіді про імперські періоди в сучасній українській історіографії мають, здебільшого, негативний емоційний характер (прикметно, що інтересу сучасних українських істориків, замилуваних в образи Івана Мазепи й Павла Полуботка, не збуджує навіть така знакова постать, як віце-канцлер Олександр Безбородько), хоч парадокс полягає в тому, що такі оцінки подаються в епоху занепаду міжнародного авторитету України й відсутнього цивілізаційного відставання, позначеного глибоким економічним, соціальним і демографічним регресом, деградацією морального авторитету владних інституцій і дискривних систем легітимізації суспільного порядку.

До нечисленних прикладів дослідження імперських ідентичностей належать мої (удokumentовані матеріалами з європейських архівів) розвідки про політичний світогляд першого греко-католицького митрополита Галицького Антонія Ангеловича⁴⁰ та соціо-політичні розлами в середовищі шляхти на прихильників і ворогів Наполеона, які були тотожними

⁴⁰ Ададуров В. Світ політичних поглядів Антонія Ангеловича: Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини

цивілізаційному виборі між західноєвропейською модернізацією і східноєвропейським традиціоналізмом⁴¹. Для згаданих персонажів були властиві множинності ідентичностей, багаторівневі їх будівлі, в яких етнічна ідентичність займала зазвичай п'яте місце (після станової, релігійної, державної та крайової). Немоżliвість звести ці ідентичності до будь-яких чітких ліній життєвої стратегії (у тому числі й етнічних чи релігійних) показують останні розвідки про Петра-Григорія Орлика⁴² та про ставлення малоросійського дворянства до наполеонівської Франції⁴³. Побудовані на критичному переосмисленні української історіографії шляхом конфронтації її аргументів зі свідченнями зарубіжних архівів, вони спростовують аргументи адептів державницької концепції Ілька Борщака, Дмитра Донцова, Олександра Оглобліна, Наталії Полонської-Василенко про героїв української історії, змістом життя яких буцімто була боротьба за національну державу. Ці аргументи нерідко ґрунтувалися на фальсифікації історичних джерел, зміст яких або

наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Наукові записки УКУ. Серія «Історія». – Вип. 1. – Львів, 2010. – С. 297-334.

⁴¹ Ададуrow В. Між шляхтою та селянством: Ставлення Наполеона до кріпосного права у західних губерніях Російської імперії під час війни 1812 року // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Т. 255: Праці історично-філологічної секції. – Львів, 2008. – С. 258-275; Ададуrow В. В. Между шляхтой и крестьянством: Отношение французских государственных и военных деятелей к крестьянскому вопросу в западных губерниях России во время войны 1812 года // Эпоха 1812 года: Исследования. Источники. Историография. – Вип. 9. – Москва, 2010. – С. 118-139.

⁴² Моя доповідь «Конструювання Ільком Борщакoм міфологічного образу історії України XVII-XIX ст.» була представлена на міжнародній конференції «Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи» (Мюнхен, 1-3 липня 2012 р.) і буде цьогогоріч опублікована в збірнику матеріалів згаданої конференції.

⁴³ Ададуrow В. В. Запорозький козак Твердовський проти Наполеона: Відображення вірнопідданих настроїв малоросійського дворянства в україномовному памфлеті 1807 р. з Національного архіву Франції // УІЖ. – Київ, 2012. – № 5. – С. 177-186.

значно видозмінювався, або взагалі спотворювався. Сучасна епоха вперше відкриває українським науковцям доступ до західних архівів, монопольне й вибіркоче трактування яких досі було привілеєм небагатьох патріотів-емігрантів. Тож розпочинається такий необхідний процес наукової верифікації еміграційної історіографії шляхом перевірки за європейськими архівними документами її фактичного вмісту й висновків. Моя посильна лепта в цей процес полягає не лише у викритті сконструйованого І. Борщакком і охоче цитованого в нашій історіографії квазіфакту обіцянки відновити Запорозьку Січ, яку буцімто дав задунайським козакам від імені Наполеона французький посол при Оттоманській Порті Гораціо Себастьяні⁴⁴, а й у деконструкції створеного тим же Борщакком образу Петра-Григорія Орлика як невтомного борця за українську державність⁴⁵. Через тексти й документи молодшого Орлика, що зберігаються в Архіві міністерства закордонних справ, Архіві історичної служби сухопутних військ і Національного архіву Франції, «червоною ниткою» проходить його антиросійський, але водночас виразно річпосполитський і станово-шляхетський патріотизм, цілком замовчаний або сфальсифікований Борщакком на користь вигаданого ним образу українського козака, слова і дії якого напрочуд нагадують вчинки самого українського історика – учасника революції 1917-1920 рр.⁴⁶

⁴⁴ Ададуrow В. «Наполеоніда» на Сході Європи. – С. 42-44.

⁴⁵ Борщак І. Великий мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV (1702-1759). – Львів, 1932. – 208 с.

⁴⁶ Необхідність перевірки тверджень української державницької історіографії через зіставлення цитованих нею свідчень з оригінальними документами була визнана учасниками мюнхенської конференції «Україна на історіографічній мапі міжвоєнної Європи» за результатами моєї доповіді про фальсифікацію Борщакком документальних свідчень щодо діяльності П.-Г. Орлика. Тоді ж, на запитання Френка Сисина про ймовірність існування таких спотворень у працях інших українських істориків, я вказав на потребу верифікувати праці Теодора Мацьківа, оскільки встановив за місцями

Такою ж виразною є відсутність етнопатріотичних конотацій у дискурсах і поведінці архієпископа Варлаама Шишацького, дворян Івана Котляревського, Василя Капніста, Якова Мочуговського, Василя Лукашевича, возведених державницькою школою до рангу українських автономістів. Вільне функціонування і навіть популярність у загальноімперському літературному контексті доби рококо й романтизму української мови, якою укладено не лише «Енеїду», а й вірнопіддані оди, контрастує зі звично акцентованим у нашій історіографії переслідунням українського слова в пізнішу епоху. Тож наголошення лишень на негативних сторонах перебування у складі імперій виразно збіднює картину української історії як важливого елемента широкого культурного простору Східної Європи.

На моє переконання, інтегрувати українську історію в позаетнічні контексти неможливо, не вивіши з тих фортечно-оборонних мурів, у які її завела лінійна або звичайна схема історичного розвитку, втілена в синтезі М. Грушевського. Сьогодні ця схема, колись корисна й необхідна для українства, стала парадигмою відгородження від світу, оманливого самонавіювання і самозаспокоєння. Під гаслом плекання етнокультурної традиції вона прикриває все більше відставання історичних знань від світового тренду, в якому відмінності (расові, національні, релігійні) стають дедалі менш акцентованими. Вона перешкоджає тому, щоби про нашу країну знали більше, щоби у Парижі чи Брюсселі не запитували про неї, де вона знаходиться і який стосунок має до Європи. З цього погляду, слід досліджувати не історію україн-

відправлення дипломатичної кореспонденції французького посла Жан-Казимира Балюза неправдивість твердження українського історика про його візит у Батурин і зустріч з Іваном Мазепою. Опублікований Мацьківим згаданий лист Балюза 1704 року є, правдоподібно, історіографічним фальсифікатом (див. також дискусію з цього приводу на форумі «Мілітарна історія України». Електронний режим доступу: <http://forum.milua.org/viewtopic.php?f=7&t=12995>).

ського етносу «очима чужинців»⁴⁷, не історію ставлення великих осіб до українського питання з метою рекламувати таким чином Україну як політичну реальність⁴⁸ (данину цьому підходові віддав у свій час і я, в циклі розвідок під загальною назвою «Наполеон і Галичина»; на своє виправдання додаю лишень, що вони висвітлюють не історію «руського питання» у планах чи діях австрійських і французьких можновладців, а вказують на доволі підрядне й інструментальне місце, яке відводилося руській – навіть не етнічній, а релігійній – спільноті в тогочасній ситуації⁴⁹), а історію інтертекстуального обміну в широкому сенсі цього поняття. Не задовольняючись вивченням участі конкретних осіб чи соціальних груп у подіях загальноєвропейського значення (наприклад, козаків і православних шляхтичів у битві під Віднем 1683 р.), інтертекстуальний погляд виходить поза межі вже звичного ракурсу «внеску українців» у щось. Охоплюючи царини циркулювання ідейних, політичних, релігійних, економічних, мистецьких, музичних субстанцій, такий погляд історика прагне до відчитування семіотики спільності й відмінності в культурному полі, якомога ширший засяг якого дозволяє чіткіше розрізняти унікальний характер окремих його секторів (таким полем є й універсальна для християнського світу ідея священної війни супроти османської загрози, яка запалювала одним і тим самим релігійним натхненням серця християн від Іспанії до Речі

⁴⁷ Січинський В. Чужинці про Україну: 2-ге вид. – Львів, 1938. – 210 с.; Наливайко Д. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XI-XVIII ст. – Київ, 1998. – 578 с.

⁴⁸ Борщак І. Наполеон і Україна. – Львів, 1937. – 127 с.; Томашівський С. Бісмарк і Україна // Літопис політики, письменства і мистецтва. – Берлін, 1924. – Ч. 5, 6, 8, 12; Швагуляк М. Бісмарк і українське питання // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 39-40. – Львів, 2005. – С. 277-299.

⁴⁹ Ададуров В. В. Наполеон і Галичина: Встановлення французького тимчасового протекторату в 1809 році // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Вип. 34. – Львів, 1999. – С. 449-466; Ададуров В. В. Наполеон і Галичина: Французькі плани обміну польських провінцій Австрії на Сілезію в 1806-1807 рр. // Проблеми слов'янознавства. – Вип. 51. – Львів, 2000. – С. 69-75.

Посполитої, опановувала їхні думки та керувала їхніми військовими й дипломатичними стратегіями, невід'ємною і важливою частиною яких ставали таким чином і землі, що лежали на схід від Дунаю, Дністра, Пруту).

Великі війни були одним із механізмів формування спільного культурного досвіду європейців, часом позитивного, часом негативного, а проте в жодному разі не обмежуваного суто етнічними рамками. Таке значення мала й війна 1809 р. – одна з двох наполеонівських воєн, які ввели частину території сучасної України в коло тодішньої європейської кон'юнктури⁵⁰. Однак через домінування етнокультурної лінії в сучасній історичній свідомості українців, 1809 рік у Галичині – чуже для них «місце пам'яті», воно не удостоїлося згадки не те що від вітчизняних науковців, а й від охочих до сенсацій журналістів. Немає сумніву, що таке саме забуття очікувало б і палац активного учасника того повстання О. Фредра (де розміщено сільськогосподарський технікум), якби не зацікавлення польської громадськості, від якої вийшла ініціатива вдихнути в цей осередок чужої пам'яті нове життя, зробивши його місцем контактів української і польської молоді, яка хоче разом будувати нову Європу, що в ній немає місця байдужим до «чужого» національним схемам історії. «Своє» і «чуже» у витлумаченні спільної історії України, Польщі та всього східноєвропейського регіону – це ті тези, які можна і потрібно здолати, аби досягнути якісно нового рівня історичного синтезу: у цьому контексті варто говорити не про історію України як держави чи монокультурного

⁵⁰ Другою була війна 1812 р. Сьогодні від окремих діячів праворадикального спрямування можна почути думки, що нема потреби вивчати цю війну, яка здійснювалася в інтересах великих імперій і буцімто нічого не дала українцям у площині державного будівництва. Чи не найкращим спростуванням цього обмеженого рамками етнічної історії погляду був не бачений від часів Хмельниччини сплеск інтелектуального зацікавлення політичних, наукових і літературних кіл Заходу землями і народами, які замешкували тоді територію від Карпат аж до степів Приазов'я.

ареалу, а про **українську історію** як полікультурну площину в складі різних державних організацій. Тому вважаю не вельми придатним для популяризації української історії здійснюваний за океаном масштабний проект перекладу англійською мовою «Історії України-Руси»⁵¹. Такого перекладу скоріше потребують синтетики Наталії Яковенко та Ярослава Грицака⁵², яким чи не першим вдалося породити серед українських істориків сумніви щодо експлікативної всемогутності лінійного концепту.

Щоб надати цим сумнівам більшої переконливості, вкажу, що вже на початку XIX ст. територія, яка належить до складу сучасної України, була інтегрована у європейське коло впливів значно більше, ніж це спроможна відобразити історична схема Грушевського. У цей час на Заході політики, комерсанти, дипломати, науковці, письменники, митці, військовики створюють ментальні мапи різних регіонів сучасної України, які підкреслювали етнокультурне багатоманіття цього простору. Як один із прикладів творення такого незвідного у своїй сумі до окремих етнокультур простору назвемо ментальну мапу Київської унійної єпархії, яку маємо намір реконструювати на основі документів з Таємного архіву Ватикану. Контурами цієї спільноти були не лише Волинь, Поділля, Україна і Галичина, але й частина Литви та Білорусь⁵³. Прикметно, що згадана просторова інтеграція відбувалася не тільки за допомогою створеного в дискурсі Заходу концепту «Східна Європа», а й через зустрічний рух східно-світу на Захід, і це не лише цивілізаційна інкультурація, що

⁵¹ Hrushevsky M. History of Ukraine-Rus' in 10 vols. – Vol. 1 - Vol. 6. – Edmonton ; Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1997-2012. Видання триває.

⁵² Яковенко Н. М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. – Київ, 1997. – 380 с.; Грицак Я. Й. Нариси історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. – Київ, 1998. – 249 с.

⁵³ Ця тема стане основою моєї доповіді на запланованій цьогоріч в УКУ міжнародній конференції «Галицька митрополія».

мала місце в Австрійській монархії (дослідження Ірини Вушко⁵⁴), але й Росія, де відбулася швидка інтеграція у європейський економічний обмін через нарощування високопродуктивного сільськогосподарського виробництва і чорноморську торгівлю, що зробило відомими бренди Одеси⁵⁵ та Бродів (проблеми формування останнього осередку почасти торкнувся австрійський історик Беріс Кузмані⁵⁶). Практично не запотребований українськими істориками унікальний пласт свідчень французьких, англійських, іспанських і т. д. торговельних консулів у Північному Причорномор'ї, який зберігається у європейських архівах, може стати підосною нового вектору в дослідженні української історії, що якісно відрізнятиметься від дотеперішнього борсання в тенетах фрагментарних свідчень місцевого значення. Докладні щорічні статистичні таблиці експорту з причорноморських портів, які містяться у листуванні згаданих торговельних консулів, дозволяють виміряти обсяги української економічної присутності у Європі в точних цифрах, подібно до того, як свого часу П'єр і Г'юетт Шоню дослідили могутність Іспанії XVI ст. за допомогою вивчення портових записів її найбільшого порту, Севільї⁵⁷. Так само неоціненним може стати глибоке вивчення фондів іноземних дипломатів у Росії, Австрії, Польщі. Наведу лише один приклад значення документів іноземних МЗС щодо української історії в контексті загальноєвропейського економіч-

⁵⁴ Vushko I. *Enlightened Absolutism, Imperial Bureaucracy and Provincial Society: The Austrian Project to Transform Galicia, 1772-1815*. – UMI dissertation publishing, 2011.

⁵⁵ Ададуrow В. Економічні інтереси на службі великої політики: Проекти та спроби французького проникнення на південні ринки Російської імперії (1800-1812 роки) // *Україна Модерна*. – Київ ; Львів, 2006. – Ч. 10. – С. 21–37.

⁵⁶ Kuzmany B. *Die Stadt Brody im langen 19. Jahrhundert – Eine Misserfolgsgeschichte?* Dissertation Dr. Ph. – Wien, 2008. Електронний режим доступу: othes.univie.ac.at12604/1/2008.

⁵⁷ Див.: Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуrow В. Французька історіографія ХХ століття. – С. 7.

ного тренду. Швидкий прогрес цукрової промисловості в правобережних і лівобережних губерніях став наслідком приєднання Росії 1807 р. до континентальної блокади та припинення ввозу цукру з англійських колоній. Своєю чергою, соціокультурний феномен надмірного споживання спиртних напоїв в українському селі був зумовлений закриттям англійських ринків для російського експорту спирту і переорієнтацією на внутрішнього споживача, а отже – істотним здешевінням трунків. Цю тенденцію характеризують донесення посла в Росії Арман-Огюстена Коленкура з Архіву МЗС Франції⁵⁸. Іноземні архіви надають також ключі для осмислення ролі Криму як точки зіткнення геополітичних дискурсів наймогутніших держав світу в середині XIX ст., України як сфери розширення на схід інтересів Німецької імперії та країн Антанти в 1918-1919 рр. тощо.

Відтак важливо розглядати ті чи інші явища української історії як невід'ємну частину загальноєвропейських процесів, не як відблиск, а зумовлену специфікою того чи іншого регіону адаптацію універсального явища, особливість якої обумовлюється як дією географічних, біологічних, історичних факторів локального характеру, так і неоднозначним досвідом понад-регіональних культурних обмінів⁵⁹. Наприклад, аби дослідити інтегральний націоналізм, необхідно зруйнувати доволі міцну в нашій історичній свідомості тезу про особливий характер українського різновиду цього явища: зламавши схему поквартирного розгляду, побачити весь багатоквартирний будинок як цілість, з усіма комунікаціями, спільною системою електро- і водопостачання, що мовою істориків означає визначення шляхів

⁵⁸ Archives Nationales [Paris], 95 AP [Caulaincourt], carton 7.

⁵⁹ Див. один з прикладів такого підходу, який було запропоновано представницею європейського історичного середовища щодо прикладу української версії барокової культури: Беркофф, Дж. Чи існує канон українського літературного бароко? / пер. О. Федірко // Український гуманітарний огляд. – Вип. 16-17. – Київ, 2012. – С. 9-54.

обміну ідеями, цінностями, досвідами. Безперечно, такий перехід від модерного до постмодерного конструювання історичної оповіді – в архітектурному вимірі він тотожний стилістиці знаменитого «вивернутого» будинку Шарля ле Корбюз'є – потребує інтердисциплінарного суміщення дослідницьких компетенцій, у т. ч. філологічних, соціологічних, політологічних, філософських, які спрямовані на глибоке осмислення феномену європейського масштабу. Це осмислення неможливе без дослідження інтелектуальних архівів, що містять також думки одних представників загальноєвропейського явища про інших його adeptів. Звичайно, «шлях через Берлін і Рим» не є найлегшим і найкоротшим, але така дедукція буде значно певнішим ґрунтом, ніж довіра українського історика до українських же нарагивних джерел, автори яких були зацікавлені в збільшенні ілюзії щодо оригінальності своєї позиції. Незамінною при такому підході стає соціологічна концепція Рендала Колінза⁶⁰. Вона робить акцент на створенні т. зв. «мап мережевого обміну» філософськими ідеями шляхом визначення особистих та опосередкованих контактів між мислителями різних етнокультурних і цивілізаційних традицій. Як історик я бачу перспективу в розширенні застосування цієї концепції на сфері ідейних обмінів між політичними, економічними, мистецькими тощо середовищами в загальноєвропейському масштабі.

Історик має звертатися до побудови ширших типологічних моделей досліджуваних явищ, аж до таких мегаструктур, як готика, рококо, сецесія, функціоналізм, націоналізм, романтизм, лібералізм, консерватизм, соціалізм, шляхетство, духовенство, конфесіоналізація, колонізація і т. д., для того щоб перестати відігравати роль виразника т. зв. «партійних» (етнонаціональних, державницьких, конфесійних тощо) інтересів і зайняти позицію безсторонності, яка невіддільна від вимоги науковості.

⁶⁰ Collins R. The Sociology of Philosophies: A Global Theory of Intellectual Change. – Harvard, 1998. – 1100 p.

Такий підхід дозволить доволі ефективно долати вузькі, бо лінійні за характером, вертикальні схеми, замінивши їх широкими моделями горизонтального характеру. З цією зміною втратить сенс запозичене з архаїчних парадигм зонування історичних досліджень на зарубіжну і національну історію. У такій системі координат є сенс створити замість кафедр всесвітньої історії та історії України міждисциплінарні кафедри бароко, просвітництва, романтизму, націоналізму тощо, які об'єднують дослідницький потенціал істориків, мовознавців, мистецтвознавців, філософів і сприятимуть наданню по-справжньому гуманітарної за своїм характером освіти класичного університетського взірця⁶¹. Хоч би якою незвичною на перший погляд виглядала ця інновація, лише вона спроможна найадекватніше відобразити те, що між русином, поляком, угорцем, французом та іспанцем XVII ст. було більше спільного, ніж між сучасним українцем і його прашуrom тої далекої доби.

Конкретним шляхом до такої наукової взаємодії можуть стати міжнародні проекти за участю вітчизняних і зарубіжних науковців (наприклад, у таких європейських країнах, як Бельгія та Нідерланди, публікації міжнародних наукових колективів становлять до третини всіх видань на історичну тематику, і більшість з них присвячено дослідженню різних аспектів соціальної культури), національні наукові програми за участю українознавців і всесвітників, а також інтердисциплінарні семінари, конференції та публікації, у рамках яких здійснюватиметься конфронтація і наступне узгодження позицій. При цьому жодна частина широкого історичного панно не має бути пріоритетнішою за інші, а отже те, що не має істотного значення в етнокультурній системі історичних координат,

⁶¹ Уперше логіку такого повороту обґрунтував 1936 р. американський філософ і лінгвіст Артур Лавджой у праці «Великий ланцюг буття», маючи на меті оптимізацію дослідження інтелектуальної історії. Утім, я вважаю, що ця схема може бути адаптована для загалу історичних явищ.

слід вимальовувати не як туманне тло, а так само чітко, як і обличчя головного персонажа. Європеїзація історичного мислення також вимагає від дослідника певного самозусилля, щоби зректися від ідеологічної установки бачити своє тільки у світлі, а чуже – у тіні. Написані іноземцями історії земель, які належать нині до території України (серед найприкметніших, крім уже згаданих досліджень Д. Бовуа та Б. Кузмані, назвемо праці Андреаса Каппелера⁶², Владислава Серчика⁶³, Леррі Вулфа⁶⁴), хоч і містять чимало фактичних похибок і недомовок, можуть навчити українських істориків культурі толерантного ставлення до бачень «зі сторони». Ця зміна також вимагає рішучої відмови від зодягання наукових дискусій у добряче підлатані шати ображеної національної гордості, а натомість звернення до таких аксесуарів європейського наукового діалогу, як зіставлення документальних свідчень і вироблення пояснювальних схем, котрі здатні охопити й узгодити в собі всі суперечності, які переважно є результатом вузької лінійності погляду істориків. Гвідо Гаусманн, говорячи про потребу вивести українську історіографію на європейський рівень, охарактеризував цей рівень на прикладі німецької історичної науки, для якої «є важливим знайомство з іншою постановкою проблем і традиціями з метою критичної перевірки власних позицій, вироблення толерантного підходу до інших культур»⁶⁵. Тож досліднику

⁶² Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія / пер. з нім. Х. Назаркевич. – Львів, 2005. – 360 с.; Каппелер А. Мала історія України / пер. з нім. О. Блащук. – Київ, 2007. – 264 с.; Die Galizische Grenze 1772-1867: Kommunikation oder Isolation? / Hrsg. C. Augustynowicz, A. Kappeler. – Berlin, 2007. – 245 s.

⁶³ Serczyk W. A. Historia Ukrainy: 4 wyd. – Wrocław, 2009. – 443 s.

⁶⁴ Вулф Л. Винайдення Східної Європи: Мапа цивілізації у свідомості епохи Просвітництва / пер. з англ. С. Біленький, Т. Цимбал. – Київ, 2009. – 591 с.; Wolff L. The Idea of Galicia: History and Fantasy in Habsburg Political Culture. – Stanford (Calif.), 2010. – 486 p.

⁶⁵ Стельмах С., Хаусманн Г. Українська історіографія в міжнародному порівнянні (спільний українсько-німецький проект) // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип. 1. – Київ, 2002. – С. 245-247.

важливо виходити не зі схеми чи концепції історії, яка задана його приналежністю до тієї чи іншої етнокультури, а робити висновки лише після осмислення всієї багатоманітності джерел, у тому числі народжених у надрах інших етнокультурних і державних традицій. Як у реальному світі наше око розрізняє складну гру світлотіней, так само історик має розрізняти неоднозначності й нюанси, що їх містять у собі джерела. Йдеться не лише про вітчизняні, але й зарубіжні документальні пласти, де сконцентрована значна частина, якщо не половина всіх свідчень про історичні процеси, які відбувалися колись на території, що належить нині Україні. Це звернення важливе для всіх епох, а надто для тих, які передували виникненню української національної ідеї. Виявити ці свідчення, опрацювати їх і ввести в науковий обіг, пробудити до них інтерес на рівні масової свідомості – завдання українських істориків на найближчі десятиліття.

Такий підхід відкриває широке поле для компаративного аналізу згідно з його головними принципами, які сформулював Марк Блок: «Паралельно вивчати суспільства, розміщені водночас по сусідству і в одному часовому відтинку, які безкінечно взаємовпливають одні на одних, підпорядковані у своєму розвитку, в силу їхньої близькості й синхронності, дії тих самих великих причин і, щонайменше, мають спільне походження»⁶⁶. Порівнюючи побачені під час поїздок Австрією рококові дерев'яні скульптури сакрального характеру з мистецькими творами Йогана Георга Пінзеля, я дивуюся, чому українські історики досі не ввели дослідження творчості цього скульптора в ширший богемсько-віденський контекст, продовжуючи наголошувати на загадковій унікальності автора. Такі містичні пояснення уможливорює лише етносхема української історії, безпорадна перед вторгненням у неї значущого факту з-поза неї

⁶⁶ Bloch M. Pour une histoire comparée des sociétés européennes // Bloch M. *Mélanges historiques*. – Paris, 1963. – Т. 1. – P. 19.

самої. Одним із небагатьох прикладів успішного витлумачення в українській історіографії структурного явища в понадетнічному вимірі є схема Київського християнства, яка охоплює території нинішніх України, Молдови, Білорусі, Литви. Її автор Ігор Скочиляс прагне до осмислення справжніх масштабів явища, не до виривання їх з корінням з історичних контекстів, а дослідження всіх їхніх сегментів, які нині стали національно «приватизованими». Водночас дослідник вкрай уважний до періодів великих зламів, що в часі довгого тривання видозмінюють, часто під впливом зовнішнього світу, сутність церковної структури (наприклад, процес латинізації еклезіальних практик): хоч застосовувані терміни й самоназви історичних феноменів видаються тяглими, висвітлюється якісна трансформація їхнього змісту⁶⁷. І. Скочиляс – історик не тільки тяглості, але й зміни, він – історик унійної версії загальноєвропейського явища барокової культури.

Так само важливу в історії галицьких русинів подію, якою була ерекція в Галичині унійної митрополії, неможливо зрозуміти лише з точки зору місцевої греко-католицької ієрархії, оскільки йдеться про явище та супутні йому процеси, які виходять далеко поза межі етнічного розселення русинів. Розглядаючи цю подію в традиційний для народницької історіографії спосіб, дослідники-українознавці воліють вбачати в утвердженні митрополичого престолу у Львові результат внутрішньої етнокультурної пасіонарності, трактуючи його як відновлення перерваної у несприятливих умовах традиції⁶⁸. Але як показало моє дослідження листування австрійського уряду і Римської курії, піднесення Галицького митрополичого престолу було еклезіальною новацією, обумовленою насампе-

⁶⁷ Див.: Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII-XVIII ст.: Організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – 831 с.

⁶⁸ Див.: Паславський І. Вступні зауваги // Галицька митрополія 1303-1807-2007: Статті і матеріали. – Львів, 2008. – С. 4.

ред станом справ у самій Австрії та Римо-Католицькій Церкві. Рішення про встановлення Галицької митрополії та її наступне потвердження було наслідком порушення традиційного геополітичного балансу в Європі, спричиненого як поділами Речі Посполитої, так і експансією Французької революції, а сама конкретна згода папи Пія VII від 12 лютого 1808 р. – безпосереднім наслідком зайняття Риму французами 2 лютого того ж року й наміру римського первосвященника заручитися підтримкою Австрії⁶⁹.

Дослідження подій і явищ української історії в європейському контексті підриває святу віру істориків у етнічний субстрат як джерело всіх інституційних процесів, що мали вплив на розвиток національної свідомості. Архіви Варшави і Вроцлава, Відня і Ватикану, Парижа і Берліна виопуклюють роль «сильних світу цього» й чужоземних еліт, які виявляються не тільки визискувачами, але й промоторами розвитку етнічного субстрату. Наприклад, рішення цісаря Франца I про ерекцію унійної митрополії в Галичині було одним із цілої низки заходів рівноцінного масштабу з метою консолідації імперії Габсбургів шляхом призведення меж церковних провінцій у ревіндикованих землях до державних кордонів, підпорядкування церковних структур і клиру державі з метою нагляду за конфесіями. Воно з природи не було якимись особливостями милостями для уніатів, але через особливі конфігурації в системі релігійних відносин у Галичині, де досі в привілейованому становищі перебувала латинська конфесія, набуло для уніатів характеру вирівнювання можливостей. Тому дослідження цих змін неможливе без аналізу зарубіжних архівів і порівняльного аналізу церковної політики Габсбургів як у масштабах імперії,

⁶⁹ Див. докладніше: Ададуrow В. Деконструкція історіографічного канону щодо фундації Галицької митрополії (на основі документів Державної канцелярії Австрійської імперії) // Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807-1808 рр. – С. V-LVIII.

так і в Галичині, виходу поза дискурс провінційності та мірняня всього користю чи некористю для існування етносу. Кожна зміна в становищі Унійної Церкви має ретельно зіставлятися із ситуацією Римо-Католицької, ба навіть Вірменської та Лютеранської Церков. Тільки таким чином можна повною мірою з'ясувати роль «нашого» в загальному історичному процесі. Ця модель має шанс стати незамінною не лише в релігійних, але й урбаністичних, гендерних, економічних дослідженнях; без неї годі уявити пристосування до вимог сучасної європейської історіографії популярних сьогодні студій щодо конструювання української національної свідомості та діяльності українофільських течій у Галичині, історія яких має розглядатися не в ізоляції, а в синхронії та ідейному взаємовпливі з москвофільським, польським, єврейським рухами. Потреба спільної (для початку українсько-польської) синтези про досвід спільного минулого відчувається все більше – відтоді, як її передумови створило унікальне багатотомне видання «Львів. Місто – суспільство – культура» за редакцією Мар'яна Мудрого. Однак для того, щоби зробити другий крок назустріч один одному, українським і польським науковцям слід стати на шлях звільнення від ідеологічних і ментальних, а також моральних кайданів національних схем історії.

Представлений у моїх дослідженнях погляд на минуле є історією не етнокультурних «розлучень», а «шлюбів» цивілізаційного характеру. Цей погляд спирається на авторську, апробовану в працях і розвідках різного часу, **теорію вписування** української історії у ширший контекст. Як показують дані соціологічних опитувань, більшість українців усвідомлюють шкоду самозамкненості й бажають інтегруватися: 48 відсотків – у Євросоюз, 40 – у Митний (у перспективі – Євразійський) союз. Українська історія, так само, як і Україна, очікує вписування в позаетнічний контекст. Виходячи з мого особистого життєвого досвіду, головний вектор такого вписування має бути єв-

ропейський. Тільки таким чином українська історія має шанс уподібнитися сучасній – ліберальній і толерантній, з чіткими, але доволі прозорими внутрішніми кордонами – Європі. Втім, я не виключаю можливості, що для когось іншого вектор вписування української історії у ширші контексти може бути протилежний. У будь-якому разі, це має бути не банальне розчинення «свого» в «чужому», а вихід на нові причинно-наслідкові зв'язки, масштаби, рівні пояснень, у широкому сенсі – плекання ідентичності «нашого» через зіставлення з «іншим».

Наукове видання

Вадим АДАДУРОВ

**«Вписування» української історії в європейський контекст
і його методологічні засади**

Літературна редакція, коректура
Рената Кивелюк, Галина Ференц

Макет і верстка
Ірина Дерезенець

Формат 60 x 90 / 16. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro
Друк офсетний

ВИДАВНИЦТВО

УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

вул. Іл. Свенціцького, 17, 79011, Львів

тел./факс: (+38032) 240-94-96

<http://press.ucu.edu.ua>, e-mail: ucupress@ucu.edu.ua

Свідоцтво про реєстрацію ДК 1657 від 20.01.2004

Вадим Ададунов. «Вписування» української історії в європейський контекст і його методологічні засади. Текст промови, виголошеної 22 січня 2013 р. на випускних урочистостях студентів-магістрів історичної програми Гуманітарного факультету УКУ. Львів: Видавництво УКУ, 2013. 48 с.

ISBN 978-966-8197-99-4

Есе висвітлює основоположні параметри авторської концепції «вписування» української історії в європейський контекст. У теоретичному сенсі концепція спрямована на подолання лінійної вузькості етнокультурного і державницького метанаративів. На противагу їм обґрунтовується горизонтальна модель, яка робить акцент не так на відмінних, як на спільних рисах цивілізаційного характеру. Ця текстуальна модель базується на багаторівневому компаративному аналізі процесів і явищ загальноєвропейської історичної картини, виявленні універсальних мереж культурних, ідейних та економічних обмінів і взаємовпливів. Згадана модель спрямована на з'ясування української специфіки таких явищ загальноєвропейського масштабу, як реформація, бароко, просвітництво, романтизм, націоналізм тощо. Концепція «вписування» наголошує на органічній взаємодоповнюваності документальних свідчень, які створювалися у надрах різних етнічних і державних традицій. Вона надає перевагу визначенню ієрархії ідентичностей акторів історичного процесу, пошукові великих кордонів перервностей української історії, процесам інкультурації в широкій спільноті європейського масштабу.

ББК 71.05(4Укр+4)